

Viktor Susorov

DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION IN KHERSON (1917–1927)

The report highlights the first steps to develop a higher school in the Kherson region in the 1920s. The concrete material reveals the difficult way of creation and development of higher education, shows the forms and methods of leadership of the new government regarding the training of highly qualified specialists from among the robots and peasants.

Key words: higher education, workers' faculty, highly qualified personnel, special courses, rural intelligentsia.

УДК 94(477.8): 37.018.51] «1939/1941»

Володимир Старка

ЗАХІДНОУКРАЇНЬСЬКА СІЛЬСЬКА ШКОЛА В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ 1939–1941 РР.

У статті, опираючись на широкую джерельну базу та наукові публікації, розкрито безпосередній механізм впровадження радянської освітньої політики в західноукраїнському селі. Відображено трансформацію дошкільної та загальноосвітньої системи. Окремо аналізується організація ліквідації неписьменності серед дорослого населення. Висвітлено матеріальне і кадрове забезпечення шкіл, правовий та економічний статус освітніх працівників.

Ключові слова: західноукраїнське село, освітня політика, радянська влада, селянство.

Освіта, на усіх етапах українського державотворення, залишалася стрижневим компонентом національної свідомості. Освітня реформа, котра впроваджується сьогодні в незалежній Україні, зумовлює потребу, звернення до попереднього історичного досвіду. Упродовж ХХ ст., освітанська галузь в Україні зазнала чимало перетворень. Вивчення і врахування здобутків і помилок минулого, дозволить уникнути негативних прорахунків на сучасному етапі.

Варто зазначити, що кожен політичний режим намагається запровадити власну систему ціннісних орієнтирів. Тому, в умовах змін моделі державної влади, перетворень зазнають історичні традиції, соціальна ментальність та повсякденне життя населення. Людина завжди адаптується до нових умов життя, така її природа. Не можна стверджувати, що цінності спільнот можуть миттєво, радикально видозмінитися, як за помахом чарівної палички. Процес формування нової ціннісної системи, значною мірою залежить від сприйняття ти чи інших переконань, ідей, бачень, представниками різних поколінь та соціальних прошарків. Як зазначає психолог Ю. Шайгородський: «Співіснування цих відмінностей є суттєвим чинником процесу політичної соціалізації». Згаданий дослідник вказує, що для представників старшого покоління має місце процес ресоціалізації, тобто переосмислення духовних цінностей, адаптації до нових суспільно-політичних умов, «молоде покоління, не маючи попереднього досвіду, стикається з процесом засвоєння і набуття нового соціального, духовного й політичного досвіду, шляхом доручення до суспільно-політичних, економічних та духовних процесів» [17, с. 89].

Важливе місце у формуванні та підтриманні ціннісних орієнтації соціальної спільноти відіграє освіта її учасників. Власне чи не найбільше потерпають від суспільних трансформацій учні та вчителі, як головні дійові особи цих процесів.

У пропонованій автором статті пропонуємо розглянути вплив суспільних трансформацій на освітню сферу, на прикладі дослідження історії повсякденного життя західноукраїнської школи, упродовж вересня 1939 – червня 1941 рр. Окреслений період, серед пересічного громадянина отримав назву «за перших совітів». Саме так, селяни коротко описували суть радянських суспільних перетворень. Реформа освітньої системи Східної Галичини, чи не єдина, котру більшовики майже цілковито впровадили у доволі стислі терміни.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що автором на основі архівних джерел та напрацювань попередніх дослідників, аналізується повсякденне життя західноукраїнської сільської школи в умовах суспільних трансформацій 1939–1941 рр.

Мета публікації – дослідити процес впливу реформування радянською владою системи шкільної освіти Східної Галичини, на повсякденне життя вчителів та учнів, упродовж вересня 1939 – червня 1941 рр.

Незважаючи чималу кількість публікацій, присвячених історії освіти на території західноукраїнських земель, за межами інтересів дослідників залишилося чимало важливих нерозв'язаних проблем. Зокрема, окремо не вивчалось питання повсякденного життя сільської школи упродовж вересня 1939 – червня 1941 рр.

Означена тема, не будучи достатньо висвітленою у наукових публікаціях, дозволяє зробити попередній висновок, що тема повсякденного життя західноукраїнських сільських учителів потребує подальшої наукової розробки.

Питання суспільних трансформації на території Західної України означеного періоду, у різний час досліджували В. Варецький, І. Кошарний, В. Даниленко, С. Кульчицький, В. Ковалюк, В. Баран та інші автори [1–6].

Регіональні аспекти радянської західноукраїнських областей відображено у дослідженнях молодих вчених В. Льницького [7], М. Галіва [8], М. Романюка [11], А. Кліша [13–14].

У статті використано різноманітні джерела, передовсім архівні документи Центрального державного історичного архіву м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). Зокрема, матеріали фонду 201 «Греко-католицька митрополіча консисторія м. Львів», у яких наведено звіти-відомості про суспільно-політичне та економічне становище парафій [22].

Документи фонду 221 «Виконавчий комітет Львівської обласної ради депутатів трудящих», який зберігається у фондах Державного архіву Львівської області (далі – Держархів Львівської обл.), дають змогу науковцям простежити хід освітньої реформи з точки зору офіційних документів органів радянської влади [15].

Збірники опублікованих документів, матеріали тогочасної періодики («Вільна Україна», «Самбірські вісті»), опубліковані спогади очевидців та учасників тих подій, дозволили зробити зважені висновки стосовно повсякденного життя тогочасної сільської школи [22; 35].

Особливістю системи шкільної освіти міжвоєнної Польщі було те, що поруч із державними освітніми закладами, функціонувало чимало приватних. Попри бажання офіційної влади взяти під ідеологічний контроль освітню сферу, на території Східної Галичини діяло чимало навчальних закладів, які виховували українську молодь в національно-патріотичному дусі. Існування українського рідного шкільництва в Галичині було результатом неабияких зусиль зубожілого українського селянства, яке окрім того, що своїми податками утримувало державні польські народні школи, брало на себе ще додатковий тягар – утримувати українські приватні школи, де навчання дитини коштувало більше, аніж у державних школах. Наприклад, лише товариство «Рідна школа» у 1937/1938 н. р. мало 41 школу, 19 гімназій та 16 ліцеїв де навчалося 6400 учнів. Крім того, згадане товариство, опікувалося 16 постійнодіючими та 700 сезонними (на час літніх польових робіт – В. С.) дитячими садочками [38, с. 489].

Освітою молоді та самоосвітою дорослих також опікувалося Наукове товариство «Просвіта».

Чимало освітніх закладів засновувалося греко-католицьким духовенством та перебувало на утриманні церков. Традиція опіки останніми закладами освіти, у Східній Галичині, має доволі глибоке коріння. У галицьких селах, ще з XVIII ст. діяли парафіяльні школи, де вчителювали місцеві парохі або дяки. Рішення Замойського синоду Уніатської Церкви 1720 р. зобов'язувало єпископів, деканів і парохів дбати про роботу парафіяльних шкіл і стежити за тим, щоб молодь: «виховувались на основі віри, ... знали «Отче наш», «Богородице Діво», «Символ віри», Заповіді Божі і церковні, і відповідно до віку вивчали весь катехизм, а крім того, вміли читати і писати» [39, с. 9]. Для більшості бідних селян, такого типу навчальні заклади були єдиною нагодою дати дітям хоча б якусь освіту.

Національно-патріотичним та духовним вихованням молоді опікувалися також «Українське християнське об'єднання», «Скала», «Марійські дружини», «Орли-КАУМ», «Обнова» та інші.

На початок нового 1939/1940 н. р. вплинув початок військової кампанії нацистської Німеччини проти Польщі. Захоплення території Східної Галичини Червоною армією 17 вересня 1939 р. в свідомість місцевого селянства внесло ще більше сум'яття.

Проте, цілком несподівано для місцевого населення, після встановлення нових органів влади, більшовики доволі швидко розпочали впровадження нової освітньої реформи. Усвідомлюючи, що переконати старших та осіб середнього віку практично неможливо, вістря радянської пропаганди ідей «нового світу» спрямовувалося на шкільну молодь, а також їх учителів. Власне, у директиві військової ради і політуправління Українського фронту від 30 вересня 1939 р. за підписом командарма С. Тимошенка, у п. 12 політорганам рекомендували: «особливу увагу приділяти політичній роботі серед молоді» [18, с. 28].

«В усіх заходах наша надія на молодь, як найактивнішу частину села, .. особливо наймацьку та бідняцьку», йшлося у своєрідній інструкції з втілення в життя постулатів «культурної революції» на селі [25, с. 74].

Новою освітньою політикою на місцях, опікувалися створені за радянським зразком відділи народної освіти.

Упродовж жовтня 1939 р. відновили роботу сільські школи, хоч і з певними нововведеннями. Напрацьована у попередні історичні періоди освітня система, зазнала значних трансформацій. Насамперед, скасовано приватні та закрито навчальні заклади, якими опікувалися релігійні

спільноти. Законність таких дій, влада пояснювала відсутністю приватного навчання в СРСР, відокремленням релігії від держави.

Народні школи 1-го ступеня реорганізували у початкові школи (чотири роки навчання), народні школи 2-го і 3-го ступеня – у неповні середні школи (з семирічним навчанням). Гімназії та лицей реорганізовано в середні школи, де навчання тривало десять років. Усі школи західних областей УРСР переведено на державне фінансування, навчання в яких здійснювалося безоплатно. Перехід на обов'язкову безоплатну освіту, викликав схвальну реакцію частини селянства, особливо незаможної. Крім того, навчальний процес відбувався рідною мовою [5, с. 99].

Водночас, зі шкільних приміщень вилучено розп'яття та ікони, символи колишньої польської держави, портрети вищих керівників країни Ю. Пілсудського та І. Мосціцького. Корекції зазнали навчальні плани. Якщо вивчення більшості навчальних дисциплін відбувалося за старими планами, то з освітнього процесу вилучили предмети релігійного спрямування, військову підготовку, латинську та грецьку мови, географію та історію Польщі. Практично на всіх предметах, частину часу виділяли на антирелігійну пропаганду [12, с.123; 22, арк. 49 в зв.]. Видозмінився і зміст освіти. Національно-релігійне навчання, змінювалося класово-комуністичним.

Розширення мережі шкіл та одночасне збільшення кількості учнів, потребувала додатково значної кількості фахівців. Упродовж осені 1939 р. регіональна преса рясніла оголошеннями про вакансії педагогічних працівників у школах [8, с. 58].

На початковому етапі, нова влада намагалася залучати на вакантні посади місцевих спеціалістів. Потрібно зазначити, що попри відчутний брак фахівців, радянські функціонери не мали довіри до місцевого учительства. Ситуацію яскраво ілюструють висловлювання очільника Львівського обласного відділу народної освіти (далі – облвно): «У Вас немає добрих вчителів, самі неграмотні. От за місяць прийдуть наші, радянські. От тоді побачите!» [33, с. 160]. Очевидно, повністю ігнорувати місцеве учительство, радянські функціонери не могли, зважаючи, що педагоги користувалися високою повагою селян.

Не можна заперечувати і того факту, що місцеві освітяни не були обізнані із радянською системою навчання, не знали принципів радянської дидактики, прийомів та методів виховання дітей в «новій школі». Зважаючи на вищевикладене, очевидно, для того щоб працювати за фахом, галицькі вчителі мали пройти кваліфікаційну перепідготовку.

З метою забезпечення шкіл учительськими кадрами, «здатними виховувати підрастаюче покоління в комуністичному дусі», у кожній західноукраїнській області створювалася мережа курсів з підготовки і перепідготовки учителів. Наприклад, у Тернопільській області у 1939/1940 н. р. перепідготовкою охоплено 1750 освітян, а у наступному 1940/1941 н. р. відповідно 2700 осіб [32, с. 42].

Підвищували кваліфікацію не лише рядовим освітянам. Окремим наказом наркомату освіти УРСР за № 403 від 20 лютого 1941 р., начальника Львівського облвно відрядили до Москви для «вивчення кращого досвіду роботи шкіл [26, арк. 36].

Курси підвищення кваліфікації для місцевих вчителів, зазвичай, проводили під час канікул. «Методи» перепідготовки вражали своїм цинізмом та жорстокістю. Для прикладу, місцевих учителів Рогатинського повіту Станиславівської області, напередодні Різдва та Великодня збирали на курси підвищення кваліфікації. Під час курсів, у час посту та особливо «у велику п'ятницю», педагогів змушували споживати м'ясні страви. Тих, хто відмовлявся приймати участь у трапезі, погрожували звільненням із роботи та відповідною реакцією з боку правоохоронних органів [24, арк. 48]. У Кам'яно-Струмилівському районі Львівської області на Різдво 1940 та 1941 р. влада організовувала кількадевні курси підвищення кваліфікації для всіх місцевих учителів. Освітян поселили у приміщенні колишньої гімназії, і ті змушені були спати на підлозі, де була лише солома. Постільну білизну вчителі мали мати із собою. Після курсів, з класів довго не могли вивести бліх [40, с. 495].

«Ідейне перекокування» місцевих педагогів влучно описав старосамбірський педагог М. Синиця. «... влаштовувано для нас семінари, збори, анкети, конференції. Щоб нас перевиховати, переродити, кормили нас через силу, мов гусок, пампухами большевицької етики, освічували променями сонця сталінської конституції, імпонували нам гуманітарним соціалізмом, передовою позицією школи і вчителя в СРСР, наливали в нас, мов у бочку, любов до червоних герштів і не вчислиш, і не нагадаєш, чим і як вони нас перероджували. Звичайно, на такі масові зборища вчителів назначували у дні найбільших наших свят, – зимою на Різдво, щоб учитель в гурті своїх найдорожчих не відсвяткував традиційного християнського свят-вечора» [35, с. 2].

Допомогти методично та ідеологічно місцевим педагогам, мали спрямовані із інших регіонів СРСР їх колеги. Кількісний і якісний склад котрих потребує окремого дослідження. Наведемо лише один епізод, який яскраво ілюструє ситуацію. Один із колишніх галицьких педагогів, так описував новоприбулих колег: «Приїхали, малоосвічені. Сидять в шапках у начальника, заболочені чоботи

тримають на килимах, сікають в кулак і вовком дивляться на місцевих» [33, с. 160]. Не дивно, що частина учнів на своєму арго подібних «педагогів» називали «сракотлук» [34, с. 53].

До подій вересня 1939 р. у Східній Галичині, сільський учитель користувався шанобою на рівні місцевого вільта та пароха, при зустрічі з якими селяни скидали головний убір та зверталися «пане професоре» [42, с. 211]. Іноді така «шана» виходила боком освітянам. На запитання радянського військового комісара: «Де ваші пани?» у вересні 1939 р. жителі с. Кугаїв Львівської області без вагань назвали прізвища місцевого учителя та лісника. Згаданих «панів» одразу арештували, але згодом відпустили [41, с. 14].

Після радянських перетворень у сфері освіти, учитель перетворився на звичайного радянського ШКРАБа («школьний работник» – В.С.), повсякденне життя котрого було сповнене різноманітних подій, часто не дуже приємних.

Поряд із виконання безпосередніх професійних обов'язків у школі, сільський вчитель залучався до всіх ідейно-політичних заходів у селі. Від був членом різноманітних «правлінь», «дружин» тощо. Усі виборчі процеси не обходилися без активної, часто примусової участі освітян. Крім того, педагог мав відвідувати учнів на дому, з метою вивчення домашнього побуту, обстановки, та проведення відповідних роз'яснювальних бесід їх близькими родичами [36, с. 159].

У вільний від зазначеної роботи час, учитель мав працювати над підвищенням кваліфікації, та готувати конспекти уроків. Учительський конспект готувався у відповідності з урядовими постановами, навчальними планами, та обов'язково затверджувався у керівника навчального закладу.

Кожна навчальна чверть, розпочиналася учительською конференцією за типовим сценарієм. На початку інспектор відділу освіти виголошував політичну промову, далі обговорювали стан готовності шкіл до навчання, і насамкінець доводили «планування» роботи учителів. Крім того, подібні наради відбувалися щотижня у школах. Кожну нараду відкривав директор, де після вступного слова обов'язково зачитував політичну статтю з «Правди» чи «Комуніста» [33, с. 149].

«Перековані» та «ідейно вивірені» сільські освітяни перебували під постійним контролем інспекторів облвню. Наприклад, у Львівській області лише упродовж березня-квітня 1941 р. проведено 12 виїздів у райони [26, арк. 34]. Варто наголосити, що шкільні інспектори щосуботи подавали звіти керівникам відповідних відділів освіти [33, с. 181]. Крім перевірки роботи учителя його безпосереднім керівництвом, за їх діяльністю наглядали політінструктори від КП(б)У, спецсектор і спецвідділи НКВС, а також учнівські активісти із піонерських та комсомольських організацій [33, с. 150].

Наприклад, під час уроку, вчитель пояснює сцену із «Енеїди» І. Котляревського, вжив слово пекло. На прохання учнів «із сходу» пояснити що це таке, сказав що це таке місце, у яке колись вірили люди, куди звозили грішників, де вони мучилися. Для наочності намалював на дошці крейдою вогонь і чортів з гачками. Наступного дня, учителя і директора звинуватили в релігійній пропаганді під час уроків [40, с. 484].

Не дивно, що в умовах трансформації ідейних цінностей, учителі на уроках змушені були говорити про речі, бачення яких суперечило їх світоглядним орієнтирам. Така подвійна мораль, впливала на свідомість молодих людей, спотворюючи у їх свідомості орієнтири добра і зла.

Постійний психологічний тиск з боку влади, а також відсутність нових підручників, якісного шкільного приладдя, належних приміщень, палива, зумовлювали значну плінність кадрів. Наприклад, діючі у 1940 р. в Дрогобицькій області 1039 шкіл із 5917 учителями, за словами місцевого секретаря обкому КП(б)У Я. Ткача, потребували додатково 131 педагога [20, с. 89].

На плінність кадрів впливав і рівень матеріального забезпечення освітян. З 1 січня 1940 р. учителі Західної України почали отримувати заробітну плату в розмірах, установлених законодавством СРСР. Правда, якщо середньостатистична зарплата радянського педагога становила 331 карбованець (далі – крб.), то сільський учитель в Східній Галичині (залежно від фаху) отримував 215–230 крб., коли у містах їх колеги отримували на 50 крб. більше. За польської влади, матеріальна винагорода педагога становила 160–210 злотих (далі – зл.). Враховуючи тодішній офіційний курс злотого і карбованця – 3,3 крб. за 1 зл., зарплата мала дорівнювати 528–693 крб. [8, с. 66]. Потрібно врахувати й те, що ціни на харчі за радянської влади зросли. Для прикладу, 1 яйце коштувало 1,5 крб., 1 кг цукру – 10 крб., 1 кг масла – 70–80 крб., літр горілки – 15 крб., курка 60–70 крб., гуска 120–150 крб. [43, с. 284–285]. Зважаючи на це, сільські педагоги змушені були тримати підсобне господарство, або звільнитися і шукати більш оплачуваної роботи. Натомість, прибулі зі сходу освітяни, не маючи іншого вибору, продовжували працювати, не завжди відчуваючи підтримку місцевого населення.

Якщо міські школи, більш-менш укомплектовувалися фаховими працівниками, то в окремих сільських школах часто працювали ті, хто елементарно вмів писати і читати. Наприклад, у с. Дуліби на Львівщині, одним із шкільних учителів працював колишній монах радемпторист,

котрий за нової влади «переконався що Бога нема», і своєю поведінкою слугував «прикладом» для жителів села [22, арк. 94].

Поруч із загальноосвітніми закладами, нова влада у селах відкривала дитячі садки. Зважаючи на специфіку сільського повсякденного життя, більшість таких закладів, були сезонними і діяли упродовж весняно-осіннього сільськогосподарського періоду, щоб вивільнити батьків для роботи на колгоспному полі.

Головним виховним засобом у радянських дитячих садках були радянські свята і підготовлені до них віршики та пісеньки, що звеличували радянських вождів. Щоб у дітей не викликати відрази, їх щедро обдаровували подарунками, особливо під ялинку змушували перевдягатися у червоноармійців, пілотів тощо. У містах батьки платили від 27 – до 38 крб. на місяць. У селах, як виходило. Сільські дитячі садки відставали за рівнем підготовки вихователів та матеріальним забезпеченням від міських. Нова влада намагалася забезпечити передусім дитячі садочки іграшками, іншим приладдям, якого не було вдома, що прищепити малечі любов до цих установ та максимально вивести їх з-під впливу «шкідливого» родинного виховання [33, с. 164–165].

Зазнало змін і повсякденне життя школярів. Зміна навчальних предметів, викликала певні непорозуміння із учителями, і частина учнів навіть свідомо ігнорувала певні заняття. Формальний підхід до виконання обов'язків з боку вчителів, знайшла відображення і в поведінці учнів. На зауваження старших учителів, що потрібно краще вчитися, учні відповідали, що все одно їм поставлять хороші оцінки, бо школа не виконає «показників» [33, с. 151].

Крім того, учні радянської школи не мали коли вчитися. Після уроків, вони залишалися займатися у гуртках самодіяльності, чи готувати до чергового «червоного дня календаря» [33, с. 154]. Особливо навантажували дитвору перед великими християнськими святами. А найбільші ялинки, вогники, тощо проводили у час Різдва, чи Великодня. У с. Тур'я Львівської області, селянам, котрі водили дітей до церкви, грозили вивезенням на Сибір, а учителям звільненням із посад. Ходила лише одна вчителька з семи [22, арк. 71]. У с. Улемня Станіславської області школярам в час релігійних свят наказували ходити до школи, проте, школу відвідувало лише 5 учнів, решта ігнорувало [23, арк. 4].

Прищеплювати учням нову ідеологію мали новостворені піонерські та комсомольські організації щоправда, учні всіляко намагалися уникнути участі в цих спільнотах. Тим учням, які сумлінно навчалися, та виконували різноманітні доручення, для заохочення направляли у літні оздоровчі табори. Правда, як свідчать радянські документи, упродовж літа 1940 р. оздоровча кампанія серед учнівської молоді практично не велася [21, с. 1].

Попри безкоштовну освіту, чимало дітей учнівського віку, в силу різних обставин не відвідували занять. Основна причина – відсутність коштів. Зокрема, підручники та шкільне приладдя потрібно було купувати батькам. Не було безкоштовного харчування молодших школярів. У шкільних буфетах за їжу потрібно було платити [16, с. 2]. Чимало учнів через відсутність взуття та якісного одягу, занять не відвідувало [19, с. 3]. І якщо, в період з пізньої весни – до ранньої осені це питання гостро не стояло, то в інші пори року ця проблема різко зменшувала кількість школярів. Влада, як могла, намагалася вирішити проблему. Наприклад, у Дрогобицькій області влітку 1940 р. розподілом дитячого взуття опікувалося управління народної освіти, за відповідними списками потребуючих, щоб уникнути потрапляння взуття до рук місцевих спекулянтів [31, арк. 13].

Ведучи мову про повсякденне життя школярів та учителів у західноукраїнському селі, варто не забувати і про ту обставину, що в селах, особливо у зимовий період, незадовільною залишалася санітарно-гігієнічна ситуація. Школярі були в «значній мірі завошивлені». У селах спостерігалися спалахи епідемій паразитарних тифів [26, арк. 1]. Згаданий чинник також впливав на відвідуваність шкіл.

Відповідно до інформації Львівського облвн станом на 1 січня 1941 р. в області не охопленими навчанням залишалось 12561 підлітків, віком від 11 – до 18 років [26, арк. 32].

Розпорядженням Наркомосу УРСР 16–18 річні підлітки у 1940/1941 н. р. мали закінчити навчання, і на наступний 1941/1942 н. р., за потреби, мали продовжити здобувати освіту в школах лікнепу для дорослих. Таким чином з одного боку, влада статистично зменшила кількість учнів, котрі не відвідували школи. Разом тим, проблему не вирішено, адже на наступний 1941/1942 н. р. залишалися підлітки віком 11–15 років в кількості 9865 осіб. До речі, державним фінансуванням на 1940/1941 н. р. у Львівській області, передбачалося забезпечити лікнеп лише 5115 підлітків. Таким чином, обласні чиновники від освіти просили Раднарком УРСР збільшити обсяг державного фінансування [26, арк. 29].

Окремої уваги заслуговує питання військової підготовки молоді. Скасувавши польську систему військової підготовки, радянська влада намагалася запровадити власну. Правда, в означений період налагодити якісну військову підготовку допризовників у сільських школах не вдалося.

Вбачаємо декілька причин. По-перше, більшість сільських шкіл були початковими, рідше середніми. У початкових школах вивчення військової підготовки не передбачалося навчальними планами. По-друге, гостро бракувало відповідних фахівців. У Львівській області «воєнруків» бракувало у половині шкіл м. Львова, не кажучи про сільські школи [26, арк. 39].

У червні 1941 р. ситуація з освітою підлітків набрала небезпечної тенденції. Районні військові комісаріати били на сполох, адже більшість призовників маючи низький рівень освіти, абсолютно не володіли російською мовою, що унеможливило подальше проходження військової служби в лавах Червоної армії. Зрив мобілізаційних заходів напередодні війни, загрожував серйозними наслідками як для військових, так і для освітянських та управлінських чиновників. В авральному порядку, на вимогу військових, освітяни нашвидкуруч організували курси російської мови. Згідно із даними Львівського обласного військового комісаріату станом на 15 червня 1941 р. російську мову вивчало 24543 призовника. Військові вимагали від освітян до 1 липня «довчити» у селах призовників [26, арк. 32].

Одним із важливих завдань нової влади у західноукраїнському селі була робота, скерована на ліквідацію неписьменності й малописьменності серед дорослого населення. Всупереч усталеній в радянській історіографії тезі, що лише радянська влада у західноукраїнському селі ліквідувала неписьменність, стверджуємо, що упродовж міжвоєнного двадцятиліття, українськими освітніми товариствами велася систематична робота із широкого впровадження грамоти серед селян. Видана товариством «Просвіта» у 1932 р. «Інструкція і методичні вказівки для навчання неграмотних», закликали батьків, щоб відправляли дітей до школи. Автори закликали місцевих вчителів працювати «гуртково і самотньо» з неграмотними. Навчання, зазвичай, відбувалося вечорами, у приміщенні місцевої школи або читальні «Просвіти». Слухачі таких курсів мали навчитися рахувати до 100, вміти читати і писати, знати міри ваг і об'ємів, знати науку співу без нот. Крім того, із слухачами проводили бесіди на господарсько-кооперативні, гігієнічні та виховні теми. Робота подібних гуртків спів фінансувалася церквою і громадою [10, с. 3–4].

Власне, радянська влада лише перебрала під ідеологічний контроль освіту дорослого населення. З 1940 року для західних областей України встановлювалася єдина система організації навчання неписьменних та малописьменних, визначалися терміни початку і закінчення навчального року [8, с. 96–97].

До культосвітньої роботи серед дорослих на селі, залучали крім учителів, освічених агрономів, делегували групи культармійців тощо. Попри значні інвестиції у сферу освіти дорослого населення, доводиться констатувати, що на той час, видимих успіхів не досягнуто. У звіті Львівського облплану про розвиток народної освіти в області за 1940 р. серед іншого зазначалося: «точного обліку неписьменних та малописьменних немає приблизно контингент складає 267000 неписьменних та 350000 малописьменних. В 1940 р. охоплено навчанням 31924 неписьменних та 24286 малописьменних. Навчанням неписьменних займаються 989 вчителів та 1435 культармійців. З малописьменними проводить навчання 738 учителів та 1351 культармієць» [10, с. 78].

Газета Львівського обкому КП(б)У «Вільна Україна» у червні 1940 р. констатувала, що серед призовників відсутня глибока виховна робота. Обласний відділ народної освіти прямо таки знецінює цю справу. Закінчився навчальний рік, але в облвідділі народної освіти нічого не зробили для того, щоб в час шкільних канікул забезпечити безперебійну роботу пунктів ліквідації неписьменності [21, с. 1].

У липні 1940 р. в Куликівському районі Львівської області навчання неписьменних і малописьменних осіб не організовано зовсім [28, арк. 34]. На початку 1941 р. у Львівській області на обліку обласного відділу освіти продовжувало перебувати 59125 неписьменних та 56172 малописьменних громадян. З них не навчалася 40213 неписьменних та 36830 малописьменних, і лише 18090 неписьменних та 19108 малописьменних навчалися. Для їх навчання залучили 781 учителя та 234 культармійців [26, арк. 34].

Цікаво, що радянські чиновники іноді до неписьменних чи малописьменних зараховували тих громадян, котрі закінчили 4–6 класів польської школи, вміли читати і писати польською мовою, проте, не володіли українською чи російською мовою [26, арк. 35].

Навчання неписьменних та малописьменних громадян, як зазначалося в офіційних документах органів влади, «проводилося не за програмами». Іноді навчання згаданої категорії громадян велося за програмами загальноосвітніх шкіл «для неорганізованого населення». Зазвичай, більшість учителів самотійно розробляли програми навчання [26, арк. 35].

Учитель М. Синиця пригадував: «Іноколи на об'єднаних списках обов'язаних відвідувачів являлося заледве кілька і то все свіжі, а було й зовсім ніхто не прийшов. Метою курсів була головню пропаганда. З роботи здавав учитель щомісяць письмовий звіт, звичайно в рожевих красках, що стільки-то «студентів» покінчили курси з таким-то успіхом. До цієї роботи як курсанти, так і учитель, ставились з обридженням» [46, с. 2].

Отже, здійснена радянською владою освітня реформа в західноукраїнському селі, в доволі стислі терміни створила розгалужену систему різних типів навчальних закладів, інтегрованих до освітньої моделі СРСР. Освітою охоплено більшість учнівської молоді. Хоча чимало, молодих людей в силу різних обставин і далі не відвідувало уроків. Безкоштовна освіта, викликала прихильні настрої бідного селянства, до реформ влади. Натомість впроваджена модель атеїстичної пропаганди, доволі швидко відвернула від влади значну кількість сільських жителів. Місцеві сільські учителі, не отримавши належного матеріального заохочення, перебуваючи під постійним морально-психологічним тиском, залишали роботу. Прибулі зі інших регіонів СРСР освітяни, перебуваючи не в кращих умовах, продовжували працювати, часто не маючи підтримки з боку місцевого населення. Створені вечірні школи та курси лікнепу, що мали підвищити освітній рівень дорослого населення, в означений період, практично не діяли. Освітньої політика радянської влади, значно підірвала основи християнських цінностей жителів села. Чимало з них, стали зловживати алкоголем, частішали крадіжки та інші асоціальні явища. Сільська молодь не дотримувалася дідівських традицій та свят. Перервав хід радянської освітньої реформи початок німецько-радянської війни 22 червня 1941 р.

Список використаних джерел

1. Варецький В. Л. Соціалістичні перетворення у західних областях УРСР (в довоєнний період). К., 1960. 298 с.
2. Кошарний І. Я. У сузір'ї соціалістичної культури. Культурне будівництво у возз'єднаних областях української РСР (1939–1958 рр.). Львів, 1975. 238 с. 3. Даниленко В., Касьянов Г., Кульчицький С. Сталінізм на Україні 20–30-ті роки. К., 1991. 200 с. 4. Ковалок В. Р. Культурологічні та духовні аспекти «радянзації» Західної України // Український історичний журнал. 1993. № 2. С. 3–17. 5. Баран В. К., Токарський В. В. Україна: західні землі: 1939–1941 рр. Львів, 2009. 448 с. 6. Баран В. К., Токарський В. В. «Зачистка» політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр. Львів, 2014. 456 с. 7. Ільницький В. Карпатський край ОУН в Українському визвольному русі (1945–1954): монографія. Дрогобич, 2016. 696 с. 8. Галів М. Між серпомолотом і свастикою: освіта на Дрогобиччині у 1939–1944 рр. Дрогобич, 2010. 337 с. 9. Інструкція про порядок реорганізації шкіл в західних областях Української РСР. К., 1940. 20 с. 10. Інструкція і методичні вказівки для навчання неграмотних. Львів, 1932. 12 с. 11. Романюк М. Золочівська округа ОУН у національно-визвольному русі (1937–1953): монографія / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Центр незалежних історичних студій. Львів, 2016. 608 с. 12. Hryciuk G. Polacy we Lwowie 1939–1944. Życie codzienne. Warszawa: Książka i Wiedza, 2000. 420 s. 13. Кліш А. Б. Кирило Студинський: життя та діяльність: монографія. Тернопіль: В-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. 220 с. + іл. 14. Кліш А. Кирило Студинський в умовах суспільно-політичних трансформацій у Західній Україні 1939–1941 рр. // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. 2017. Ч. 29. С. 140–147. 15. Державний архів Львівської області (далі – Держархів Львівської обл.). Ф. 221. Оп. 1. Спр. 187. 16 арк. 16. Про більшовицьку школу на наших землях // Самбірські вісті. Ч. 1. 3 серпня 1941. С. 1. 17. Шайгородський Ю. Ціннісні трансформації в період суспільних змін // Соціальна психологія. 2009. № 3. С. 83–93. 18. Виконати до кінця визвольне завдання Червоної Армії (Директива Військової Ради і Політуправління Українського фронту комісарам і начальникам політорганів з'єднань і комісарам частин українського фронту // Партийно-политическая работа в боевой обстановке. Сборник документов во время освободительного похода в Западную Украину и Западную Белоруссию. М., 1940. 182 с. 19. Андрухович М. Сільська школа // Вільна Україна. № 50. 22 листопада 1939. С. 3. 20. Ткач Я. За нову перемогу Сталінського блоку комуністів і безпартійних // На допомогу агітаторові. Радянська Дрогобиччина перед виборами в місцеві ради депутатів трудящих. Дрогобич, 1940. 112 с. 21. По-справжньому готуватися до призову в ряди Червоної Армії // Вільна Україна. № 140 (221). 17 червня 1940. С. 1. 22. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України). Ф. 201. Оп. 1. Спр. 36. 77 арк. 23. ЦДАЛ України. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 33. 66 арк. 24. ЦДАЛ України. Ф. 201. Оп. 1р. Спр. 38. 70 арк. 25. В боротьбі за культурне село. Практика політосвітньої роботи серед селянської молоді. Харків, 1928. 78 с. 26. Держархів Львівської області. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 188. 87 арк. 27. Там само. Спр. 29. 56 арк. 28. Там само. Спр. 5. 64 арк. 29. Там само. Спр. 225. 445 арк. 30. Там само. Ф. 5001. Оп. 1. Спр. 126. 208 арк. 31. Там само. Спр. 70. 28 арк. 32. Нариси історії Тернопільської обласної партійної організації. Львів, 1980. 288 с. 33. Рудницька М. Західна Україна під більшовиками. Нью Йорк, 1958. 495 с. 34. Горбач О. Арго українських школярів і студентів. Мюнхен, 1966. 55 с. 35. Синиця М. Учитель під большевицьким чоботом // Самбірські вісті. Ч. 28. 9 листопада 1941. С. 2. 36. Радянська школа та організація її роботи: збірник на допомогу вчителів західних областей України. К., 1939. 159 с. 37. Герегова С. До проблеми формування педагогічних кадрів у Західному регіоні України (друга половина 40-х років) // Міжнародний Науковий конгрес «Українська історична наука на порозі ХХІ століття». Чернівці, 2001. Т. 2. С. 285–288. 38. Семчишин М. Тисяча років української культури: історичний огляд культурного процесу. Нью-Йорк, 1985. 550 с. 39. Галів М. Д., Батюк Т. В. Історія школи села Гаї Нижні. Книга 1: 1816–1939 рр. Дрогобич, 2013. 126 с. 40. Саган З. Камінка-Струмилова 1939–1944 спогади // Надбужанщина. Т. 2. С. 485–497. 41. Харчишин О. Советська дійсність у фольклорі Львівян. Львів, 2006. 44 с. 42. Західноукраїнські селяни в умовах суспільно-економічних трансформацій середини 1930-х – 1950-х рр. Усна історія / Старка В. В., Коріненко П. С., Брославський В. Л. Тернопіль, 2017. 308 с. 43. Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: документи ГДА СБ України / Упоряд. В. Даниленко, С. Кокін. К.,

2009. 1311 с. 44. Інструкція і методичні вказівки для навчання неграмотних. Львів, 1932. 12 с. 45. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР 1939–1979. К., 1980. 287 с. 46. Синиця М. Учитель під більшевицьким чоботом // Самбірські вісті. Ч. 26. 1 листопада 1941. С. 2.

References

1. Varetskyi V.L. Sotsialistychni peretvorennia u zakhidnykh oblastiakh URSS (v dovoiennyi period) [Socialist transformations in the western regions of the Ukrainian SSR (in the prewar period)]. K., 1960. 298 s. 2. Kosharnyi I.Ia. U suziri sotsialistychnoi kultury. Kulturne budivnytstvo u voz'iednanykh oblastiakh ukrainskoi RSR (1939–1958 rr.) [In the constellation of socialist culture. Cultural construction in the reunited regions of the Ukrainian SSR (1939–1958)]. Lviv, 1975. 238 s. 3. Danylenko V., Kasianov H., Kulchytskyi S. Stalinizm na Ukraini 20–30-ti roky [Stalinism in Ukraine 20–30th years]. K., 1991. 200 s. 4. Kovaliuk V.R. Kulturolohichni ta dukhovni aspekty «radianizatsii» Zakhidnoi Ukrainy [Cultural and spiritual aspects of «Sovietization» of Western Ukraine]. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. № 2. S. 3–17. 5. Baran V.K., Tokarskyi V.V. Ukraina: zakhidni zemli: 1939–1941 rr. [Ukraine: Western lands: 1939–1941]. Lviv, 2009. 448 s. 6. Baran V.K., Tokarskyi V.V. «Zachystka» politychni represii v zakhidnykh oblastiakh ukrainy u 1939–1941 rr. [«Purge» political repressions in the western regions of Ukraine in 1939–1941]. Lviv, 2014. 456 s. 7. Ilnytskyi V. Karpatskyi kraj OUN v Ukrainomomu vyzvolnomu rusi (1945–1954) [Carpathian land of the OUN in the Ukrainian liberation movement (1945–1954)]: monohrafiia. Drohobych, 2016, 696 s. 8. Haliv M. Mizh serpomolotom i svastykoii: osvita na Drohobychchyni u 1939–1944 rr. [Between serpomilot and swastika: education in Drohobych in 1939–1944]. Drohobych, 2010. 337 s. 9. Instruktssiia pro poriadok reorhanizatsii shkil v zakhidnykh oblastiakh Ukrainkoi RSR [Instruction on the order of reorganization of schools in the western regions of the Ukrainian SSR]. K., 1940. 20 s. 10. Instruktssiia i metodychni vказivky dlia navchannia nehramotnykh [Instruction and guidelines for the teaching of illiterates]. Lviv, 1932. 12 s. 11. Romaniuk M. Zolochivskyi distrikt of the OUN in the national liberation movement (1937–1953): monohrafiia / Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy; Tsentr nezaleznykh istorychnykh studii. Lviv, 2016. 608 s. 12. Hryciuk G. Polacy we Lwowie 1939–1944. Życie codzinne. Warszawa: Książka i Wiedza, 2000. 420 s. 13. Klish A. B. Kyrylo Studynskyi: zhyttia ta diialnist [Kyrylo Studynskyy: life and activity]: monohrafiia. Ternopil: V-vo TNPU im. V. Hnatiuka, 2011. 220 s. + il. 14. Klish A. Kyrylo Studynskyi v umovakh suspilno-politychnykh transformatsii u Zakhidnii Ukraini 1939–1941 rr. [Kyrylo Studynskyy in the conditions of social and political transformations in Western Ukraine 1939–1941]. Halychyna. Naukovi i kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys. 2017. Ch. 29. S. 140–147. 15. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi Oblasti (dali – Derzharkhiv Lvivskoi oblasti, F. 221. Op. 1. Spr. 187. 16 ark. 16. Pro bilshovytsku shkolu na nashykh zemliakh [About the Bolshevik school in our lands]. Sambirski visti. Ch. 1. 3 serpnia 1941. S. 1. 17. Shaihorodskyi Yu. Tsinnisni transformatsii v period suspilnykh zmin [Valuable transformations in the Period of Social Change]. Sotsialna psykholohiia. 2009. № 3. S. 83–93. 18. Vykonyaty do kintsia vyzvolne zavdannia Chervonoj Armii (Dyrektyva Viiskovoi Rady i Politupravlinnia Ukrainskoho frontu komisaram i nachalnykam politorhaniv ziednan i komisaram chastyn ukrainkoho frontu [To complete the redemption task of the Red Army (the Directive of the Military Council and the Political Directorate of the Ukrainian Front to the commissars and chiefs of the political organs of the unions and commissars of the units of the Ukrainian front)]. Partiino-politicheskaia rabota v boevoi obstanovke. Sbornik dokumentov vo vremia osvoboditel'nogo pokhoda v Zapadnuiu Ukrainu i Zapadnuiu Belorussiiu. M., 1940. 182 s. 19. Andrukhovych M. Silska shkola [Rural School]. Vilna Ukraina. № 50. 22 lystopada 1939. S. 3. 20. Tkach Ya. Za novu peremohu Stalinskoho bloku komunistiv i bezpartiinykh [For a New Victory of the Stalin Bloc of Communists and Non-Party Forces]. Na dopomohu ahitatorovi. Radianska Drohobychchyna przed vyboramy v mistsevi rady deputativ trudiashchykh. Drohobych, 1940. 112 s. 21. Po-spravzhnomu hotuvatysia do pryzoivu v riady Chervonoj Armii [Genuinely prepare for recruitment in the Red Army ranks]. Vilna Ukraina. № 140 (221). 17 chervnia 1940. S. 1. 22. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lviv (dali – TsDIAL Ukrainy). F. 201. Op. 1. Spr. 36. 77 ark. 23. Ibid. Spr. 33. 66 ark. 24. Ibid. Op. 1r. Spr. 38. 70 ark. 25. V borotbi za kulturne selo. Praktyka politosvitnoi roboty sered selianskoi molodi [In the struggle for a cultural village. The practice of political education among peasant youth]. Kharkiv, 1928. 78 s. 26. Derzharkhiv Lvivskoi oblasti. F. 221. Op. 1. Spr. 188. 87 ark. 27. Ibid. Spr. 29. 56 ark. 28. Ibid. Spr. 5. 64 ark. 29. Ibid. Spr. 225. 445 ark. 30. Ibid. F. 5001. Op. 1. Spr. 126. 208 ark. 31. Ibid. Spr. 70. 28 ark. 32. Narysy istorii Ternopilskoi oblasnoi partiinoi orhanizatsii [Essays on the history of the Ternopil regional party organization]. Lviv, 1980. 288 s. 33. Rudnytska M. Zakhidna Ukraina pid bilshovykamy [Western Ukraine under the Bolsheviks]. Niu York, 1958. 495 s. 34. Horbach O. Arho ukrainskykh shkoliariv i studentiv [Argo of Ukrainian students and students]. Miunkhen, 1966. 55 s. 35. Synytsia M. Uchytel pid bolshevytskym chobotom [Teacher under the Bolshevik boot]. Sambirski visti. Ch. 28. 9 lystopada 1941. S. 2. 36. Radianska shkola ta orhanizatsiia yii roboty [Soviet school and the organization of her work]: zbirnyk na dopomohu vchytel'evy zakhidnykh oblasti Ukrainy. K., 1939. 159 s. 37. Herehova S. Do problemy formuvannia pedahohichnykh kadriiv u Zakhidnomu rehioni Ukrainy (druga polovyna 40-kh rokiv) [The problem of formation of teaching staff in the western region of Ukraine (second half of the 40's)]. Mizhnarodnyi Naukovi konhres «Ukrainska istorychna nauka na porozi XXI stolittia». Chernivtsi, 2001. T. 2. S. 285–288. 38. Semchyshyn M. Tysiacha rokiv ukrainskoi kultury: istorychnyi ohliad kulturnoho protsesu [Thousand years of Ukrainian culture: historical review of the cultural process]. Niu-York, 1985. 550 s. 39. Haliv M.D., Batiuk T.V. Istoriiia shkoly sela Hai Nyzhni. Knyha 1: 1816–1939 rr. [History of the village of Gai Nyzhni. Book 1: 1816–1939]. Drohobych, 2013. 126 s. 40. Sahan Z. Kaminka-Strumyl'ova 1939–1944 spohady [Kaminka-Stromil'ova 1939–1944 Memories]. Nadbuzhanshchyna. T. 2. S. 485–497. 41. Kharchyshyn O. Sovietska diisnist u folklori Lvivian

[Soviet reality in folklore of Lviv]. Lviv, 2006. 44 s. 42. Zakhidnoukrainski seliany v umovakh suspilno-ekonomichnykh transformatsii seredy 1930-kh – 1950-kh rr. Usna istoriia [Western Ukrainian peasants in the conditions of socio-economic transformations of the mid-1930s – 1950s. Oral history] / Starka V.V., Korinenko P.S., Broslavskiy V.L. Ternopil, 2017. 308 s. 43. Radianski orhany derzhavnoi bezpeky u 1939 – chervni 1941 r.: dokumenty HDA SB Ukrainy [Soviet state security agencies in 1939 – June 1941: documents of the HDA SB of Ukraine] / Uporiad. V. Danylenko, S. Kokin. K., 2009. 1311 s. 44. Instruktsiia i metodychni vkazivky dlia navchannia nehramotnykh [Instruction and methodical instructions for the education of illiterates]. Lviv, 1932. 12 s. 45. Sotsialistychni peretvorennia v zakhidnykh oblastiakh Ukrainsoi RSR 1939–1979 [Socialist transformations in the western regions of the Ukrainian SSR from 1939 to 1979]. K., 1980. 287 s. 46. Synytsia M. Uchytel pid bolshevytskym chobotom [Teacher under the Bolshevik boot]. Sambirski visti. Ch. 26. 1 lystopada 1941. S. 2.

Volodymyr Starka

**WESTERN UKRAINIAN RURAL SCHOOL IN THE AGE
OF SOCIAL TRANSFORMATIONS OF 1939–1941**

The direct mechanism of the introduction of Soviet educational policy in the western Ukraine village was revealed on the grounds of numerous sources. The transformation of preschool and general education system was shown. Moreover, the organization of the elimination of illiteracy among the adult population was analyzed. The material provision and personnel of schools, legal and economic status of educational workers were highlighted in the article.

Key words: Western Ukrainian village, educational policy, Soviet power, peasantry.